

Fuglene i Tofte Skov og Mose 1929-1957

Af *Thorkild Lund*

Indledning

Takket være den navnkundige amatørornitolog Karl O. Pedersens (1886-1980) omhyggelige notater, er vi i besiddelse af et ret indgående kendskab til fuglelivet i Tofte Skov og Lille Vildmose tilbage til første halvdel af forrige århundrede, et kildemateriale, der er overladt forfatteren af Karl O. Pedersens søn, Ejnar Pedersen.

En gennemgang af fuglelivet i Tofte Skov og Mose vil derfor naturligt blive en historisk gennemgang, med en beskrivelse af de ændringer, der er sket i tidens løb.

Første afsnit vil være viet til en omtale af Karl O. Pedersens virksomhed med uddrag af udvalgte noter fra hans dagbøger. Hovedvægten er lagt på perioden indtil 1958, fra hvilke besøgene bliver lidt mere spredte.

I 1989 begyndte Tscherning Clausen og Hans Christophersen på regelmæssige registreringer, ynglefugleoptællinger efter punktøptællingsmetoden, registrering af rovfuglereeder og

ugleterritorier. Fra 2004 bidrog endvidere Claus Rømer og Anton Thøger Larsen til registreringen med bl.a. fokus på de ynglefugle, der står anført i fuglebeskyttelsesdirektivets bilag 1.

I den mellemliggende periode har især revirjæger Peter Knudsen bidraget med værdifulde iagttagelser, suppleret med enkelte optegnelser af Karl O. Pedersens søn Niels D. Pedersen.

I hele perioden har der været publiceret artikler med henvisning til Tofte Skov og Mose, ofte med kildehenvisning til Karl O. Pedersen.

Den endelige kommenterede artsliste medtager alt, hvad der er iagttaget i området indtil 2010. Den omfatter således også fugle, som må anses for at være definitivt forsvundet fra området.

Et særligt afsnit omtaler en række udvalgte arter.

Revirjæger Peter Knudsens pionerarbejde med retablering af Tofte Sø og forekomsten af fugle i søen er viet særlige afsnit.

250

Karl O. Pedersen og fuglene

Karl O. Pedersen (i det følgende benævnt KOP) var gårdejer i Skelund ikke så langt fra Lille Vildmose og Tofte Skov og ejede endvidere den vestligste gård i Langerim umiddelbart syd for vildthegnet fra 1933 til 1951. KOP var af

lensgreve H.C. Schimmelmann blevet tildelt det privilegium at kunne færdes frit i det hegnede område. En beskrivelse af fuglelivet frem til omkring 1960 er derfor uløseligt knyttet til KOP's person. Til en indledning vil det derfor være på sin plads at bringe hans søns, Ejnar Pedersens ord om sin far og fuglene:

Fig. 1 Karl O. Pedersen.

GÅRDEJER KARL O. PEDERSEN, SKELUND (1886-1980)

af Ejnar Pedersen (sønnens mindedeord efter faderens død)

Karl O. Pedersen viste allerede tidligt sin interesse for fuglene – ifølge eget udsagn godt understøttet af sin Fader, der fortalte ham om Kornværlingen, som han kaldte for "Skraplærken", og om Toplærken, der sås almindeligt dengang. Og det var Faderen, der på en tur med hestevogn så langt som til toget i Hobro ved landsbyen Vive, for første gang viste ham en helt ny og spændende fugl, Husskaden.

Men ellers var det småt med ornitologisk støtte i den lille landsby, Skelund, der førte en stille tilværelse mellem skove og kær i det sydøstlige Himmerland. De fleste anså det for uønsket tidsspilde at "tosse rundt" og se på fugle, så Karl O. Pedersen var henvist til at lære selv.

Helt uden teoretisk hjælp var han dog ikke, idet han fik fat i 3. udgave af Severin Petersens bog "Vore Sangfugle", der udkom i 1905. Denne lille fine bog var først og fremmest beregnet på "at give Læseren et Hjælpe-middel til at skelne mellem de forskellige Fuglerøster", som der står i forordet.

Dette må siges at slå til, for Karl O. Pedersen mestrede denne kunst som få, indtil hørelsen svigtede på det sidste.

I Karl O. Pedersens hjem herskede vel, hvad man kan kalde et oplyst bondemiljø, hvilket giver forklaringen på, at drengen af sig selv begyndte at notere ned, hvad han så og hørte af fugle. I årenes løb er det selvsagt blevet en anseelig stofmængde, der om noget er karakteriseret af sin punktlighed. Som den beskede mand han var, "underdrev" han hellere end at overdrevel! Som årene gik, fik Karl O. Pedersen kontakt med medlemmer

af Dansk Ornitologisk Forening (DOF), især cand. pharm. S. Rasmussen, Hadsund (senere apoteker i Galten og Esbjerg), cand. pharm. A. Steinbach, Randers (senere apoteker i Asnæs) og kæmner H. Ellegaard Nielsen, Hadsund. Der udviklede sig et venskab mellem disse fire – måske med Karl O. Pedersen som krumptag, idet han gæstfrit åbnede sit hjem på gården "Nørrevang" som udgangsbase for mange ekskursioner til bl.a. Tofte Skov og Lille Vildmose.

Karl O. Pedersen blev for øvrigt af lensgreve Schimmelmann, Lindenborg, vist den enestående tillid, at han fik livsvarig tilladelse til at færdes i Tofte Skov – og han fik endog udleveret en nøgle, så han selv kunne lukke sig ind i reservatet.

Skal man nævne en fugl, der især har optaget Karl O. Pedersen, må det nok blive Storken. Både den hvide og den sorte Stork.

Han har i DOF's tidsskrift (1945) skrevet en afhandling om den hvide Stork i Vedum (en naboby til Skelund), der utvivlsomt i hans barndom dér har dannet den største koloni i landet. Og den sorte Storks saga har han fulgt på tættest hold og beskrevet med medleven – og vemod.

I 1943 erhvervede Karl O. Pedersen sig en af landets fornemste fuglesamlinger fra vennen, apoteker S. Rasmussen. Samlingen befinder sig fortsat i familiens eje.

Karl O. Pedersen var et eksempel på, at ornitolog og jæger godt kan forenes. Han fodrede med omhu både småfuglene og vildtet om vinteren, og han skød aldrig mere, end bestanden kunne bære.

For øvrigt kaldte Karl O. Pedersen sig aldrig for ornitolog. Han kaldte sig fugleven.

Og som sådan skal han huskes!

Efterskrift

Den flotte samling af udstoppede fugle blev senere købt af Peter Zobel, Codan, og blev efter købet placeret i det nye hus i Tofte Skov.

Da Aaga V. Jensen's Fonde senere købte Tofte Skov og Tofte Mose indgik fuglesamlingen også i handelen og kan således fortsat ses i Tofte Bakke Huset.

Fig. 2 Besøg i Tofte Skov i 1944. KOP nr. 10 fra venstre.

Dansk fugleforskning og interessen for ornitologi i det hele taget var indtil for et halvt hundrede år siden overvejende en beskæftigelse for folk bosat i Københavnsområdet, det gjaldt de få forskere tilknyttet universitetet og Zoologisk Museum, men også den lille eksklusive medlemskreds i Dansk Ornitologisk Forening. KOP blev medlem af foreningen i 1927. Det var dengang usædvanligt at finde en jysk gårdejer i dette selskab.

KOP's mest aktive periode ligger fra omkring 1930 til 1958. Han førte omhyggeligt dagbog over sine iagttagelser, selvom han i en senere brevveksling beklager, at han ikke har gjort grundigere noter.

Efter at være trådt ind i ornitologernes kreds (han frabad sig i øvrigt at blive benævnt som sådan), blev han hurtigt en kilde til viden om fuglelivet på sin hjemegn herunder altså også fuglelivet i Tofte Skov og Lille Vildmose. Stort set alle koryfæer inden for dansk fugleforskning har været i brevveksling med ham. Ejnar Pedersen har beredvilligt overladt os sin fars efterladte korrespondance, breve som fremover vil være at finde arkiveret i Tofte Bakke Huset i Tofte Skov. Som det ofte er tilfældet med sådanne brevvekslinger, er det de modtagne breve, der er bevaret og ikke de af KOP afsendte. Dog har han i enkelte tilfælde skrevet en kladde, så helt uden breve fra hans hånd er vi ikke. Korrespondancen

252

med relation til denne redegørelse kan opdeles i breve til vennerne, apoteker S. Rasmussen, apoteker A. Steinbach, kæmner Ellegaard Nielsen og konservator C.M. Poulsen og til de mere systematiske fugleforskere. Her må først og fremmest nævnes mag. scient. Poul Jespersen, manden bag det første egentlige faunistiske projekt herhjemme, "Dansk Zootopografisk Undersøgelse vedrørende Fugle", som affødte en række artikler i DOFT, Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift. Endvidere brevvekslede KOP med personligheder som Lehn Schiøler, Thorvald Kjær, Otto Fabricius, H.M. Tamdrup, Axel Kofoed, P. Skovgaard, Vagn Holstein, Torben Donark, Ernst Torp Pedersen, Thorvald Frölich, Arne Nørrevang, Finn Salomonsen, Vittrup Jensen, som alle, der har beskæftiget sig med dansk ornitologi, ved, hvem er, men hvis meriter

udelades i denne sammenhæng. Næsten rørende er et brev fra 1913 fra Herluf Vinge skrevet med en sirlig miniaturskrift, hvori Vinge griber lejligheden til at stimulere den unge Karl O. Pedersens interesse for naturen. Disse nye bekendtskaber blev anledning til mange besøg udefra, hvorunder KOP var den kyndige guide, der beredvilligt viste gæsterne omkring og blandt andet fremviste Danmarks sidste rede med Sort Stork. Det skal dog retfærdigvis nævnes, at KOP's fugleinteresse også rakte uden for de nære omgivelser. bl. a. var det KOP, der sammen med S. Rasmussen kunne dokumentere Svartbagen som ny dansk ynglefugl (Rasmussen 1931). Det bør også nævnes, at han var med på en af Dansk Ornitologisk Forenings første Laplandsture.

En anden kilde til indsigt i egnens fugleliv i tiden er den store fuglesamling, som KOP

Fig. 3 Storspoveunge i KOP's hånd - Lille Vildmose. 23. maj 1937 (se også fig. 9 side 261). Foto H. Ellegaard.

253

erhvervede og udbyggede. Samlingen er egentlig påbegyndt af venen S. Rasmussen, men blev i 1943 erhvervet af KOP, der efterfølgende anskaffede yderligere eksemplarer. Den særdeles velbevarede fuglesamling er i dag erhvervet af Aage V. Jensens Fonde og er udstillet i Tofte Bakke Huset sammen med et katalog med oplysninger om fuglenes oprindelse.

1951 blev det sidste år Sort Stork ynglede i Danmark efter at have haft indfødsret siden stenalderen, og det faldt i KOP's lod at følge

den til dørs på artens sidste yngleplads i Tofte Skov. Adskillige forfattere har omtalt artens sidste år som dansk ynglefugl (Kjær 1943, 1946 og 1951, Rasmussen 1979, Rosendahl 1975). Lige siden sin opvækst i Skelund havde han fulgt med i storkenes liv, de sorte storke i Lounker Skovene ved Mariager Fjord, hvor der så sent som i 20'erne ynglede to til tre par og så selvfølgelig de hvide storke. I hans drengetid var nabolandsbyen hjemsted for en storkekoloni på 70 par. Denne usædvanlige forekomst er genstand

Fig. 4 S. Rasmussens og KOP's Fuglesamling i Tofte Bakke Huset.

254

Fig. 5 Ved gåsehullerne omkring 1960.

for den eneste videnskabelige artikel fra KOP's hånd, nemlig "Storkekolonien i Veddum" i Dansk Ornitologisk Tidsskrift (Pedersen 1945). Det har sikkert også været i KOP's tanker at skrive en artikel til publicering om Sort Stork, i hvert fald fandtes der i hans efterladte papirer et fyldigt udfærdiget dokument, der kunne ligne skitsen til et manuskript, og som med en skønssom redigering af nærværende forfatter bringes i det efterfølgende.

Jeg (TL) havde den glæde at besøge KOP et par gange i 70'erne, da jeg var formand for DOF Nordjylland. KOP fortalte mig da, at han ikke længere ville forny sit medlemskab til D.O.F., da hans svigtende syn gjorde det svært for ham at læse de udsendte publikationer. Efter

min mening burde han have været udnævnt til æresmedlem, men sammensætningen af det daværende repræsentantskab var et udtryk for tidsånden, der var antiautoritær og præget af ungdomsoprøret, så sådan noget som æresmedlemskaber var slet ikke på tale i disse år. Da jeg nævnte problematikken for daværende hovedbestyrelsesmedlem Thorvald Frølich udbød han: "Denne gamle hædersmand fortjener i virkeligheden den største ære. Men vi kan i det mindste gøre ham kontingentfri på livstid, og så vil jeg skrive et brev til ham, som du må tage med og læse op for ham". Som sagt så gjort. Alligevel følte jeg mig lidt flov over, at vi ikke kunne strække os til mere (desværre kan vi ikke finde Frølich's brev i de efterladte papirer).

255

Karl O. Pedersens dagbogsnoter

KOP noterede godt nok omhyggeligt, hvad han registrerede, men angav normalt ikke, hvor mange fugle, han iagttog af den enkelte art. Til gengæld har han beskrevet mange af de oplevelser, han har haft ude i naturen. Man kan tænke sig, at han mange gange har slået op i dagbøgerne for at genkalde sig gode minder. Tscherning Clausen havde i 1993 lejlighed til at gennemlæse dagbøgerne og noterede da alle relevante optegnelser vedrørende Tofte Skov og Mose, der således udgør en væsentlig kilde til nærværende artikel. I 1939 sammenfattede KOP en artsliste for sine iagttagelser i

Tofte Skov og Mose. Den er ikke blot interessant ved de fugle den lister op, men også ved de fugle som mangler, f. eks. er et par af vore dages karakterfugle i Tofte skov, Gransanger og Misteldrossel ganske fraværende, ikke at KOP ikke kendte dem, enkelte iagttagelser andre steder fra bliver noteret og behørigt omtalt blandt vennerne.

Det efterfølgende er en gennemgang af udvalgte arter på grundlag af KOP's efterladte notater, korrespondance og litteraturhenvisninger, hvor han er anført som kilden samt uddrag af hans dagbogsnotater (kursiv), men ellers indgår dagbogsoptegnelserne i den endelige artsliste side 381 i denne bog.

Fig. 6 Johannes Larsens tegning af den sorte storks rede i Tofte Skov 1932.

256

Sort Stork

Arten som fra 1940 havde sin eneste danske yngleplads i Tofte Skov var genstand for megen opmærksomhed blandt ornitologer i hele landet. KOP ledsagede næsten altid de besøgende til ynglepladsen.

I et senere bilag, side 330, bringes en skitse til en formodentlig artikel om Sort Stork i Tofte Skov, som befandt sig i KOP's efterladte papirer.

Hvepsevåge

I 1940'erne noterer KOP arten hvert år i yngletiden. I 1950 finder han for første og eneste gang en rede. I betragtning af artens skjulte levevis, må man formode at den har ynglet mere eller mindre regelmæssigt i den tid KOP har færdedes i skoven.

11.06.50 *Et par har anlagt Rede i en Eg, som står ved Stien, der fører over Mosen. Fløj af Reden, men kom straks tilbage og satte sig skrigende i nærheden af Reden. Der er eet Æg i Reden, som ikke er pynnet, men der er dog grønne Blade i Bunden.*

Hedehøg

Et til to par ifølge Jespersen (1947). Arten ses mest i Gl. Enge. Dog skal man i den forbindelse være opmærksom på at KOP som før nævnt i en årrække ejede og ved en bestyrer drev en

ejendom, som grænsede op til heget om Tofte, og at han derfor havde sin gang i nærheden.

08.07.39 *Hun set flyve til og fra Gl. Enge. Fodring. Rede med tre Unger fundet.*

Vandrefalk

Der er dokumentation for ynglevirksomhed i Tofte Skov fra 1947 til 1953 (Donark 1952), men arten har sikkert ynglet i årene forinden ifølge KOP's iagttagelser.

02.05.37 *Skræmte et par Falke op fra de høje Bøge på Nordsiden af Bakken. Ynglefugle?*

17.07.49 *I to Timer nær Reden saas intet til de Gamle. Der er mindst een Unge i Reden*

Urfugl

KOP's første iagttagelser af Urfuglene er så tidligt som 1911. Arten har formodentlig været almindelig i Lille Vildmose i århundreder. Den er blandt andet nævnt af forfatteren Steen Steensen Blicher i "Jydske Efterretninger" fra 1832. KOP beretter om skogerpladser ved Langerim, Gl. Enge, Tofte Sø, Elleskov ved Knarmou, mosen øst for Lille Brøndum og Skallekrogen nord for Vildmosegaard. Fremhæves her skal hans smukke skildring af en morgen på skogerpladsen ved Gl. Enge bragt i Dansk Jagttidende i 1932 (Pedersen 1932) (Artiklen er at finde i det skrift, der er fremlagt ved fuglesamlingen i Bakkehuset).

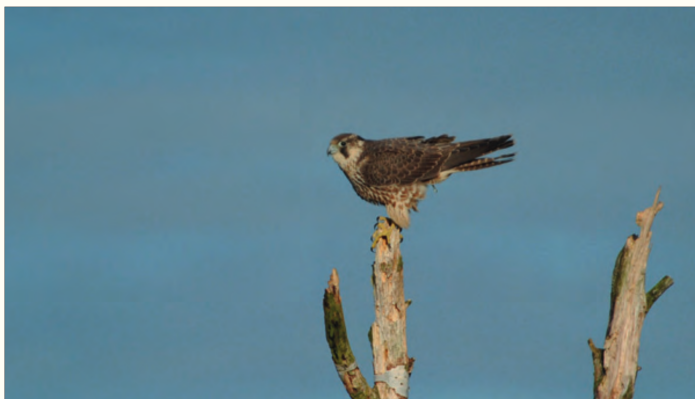

Fig. 7 Ung vandrefalk. Arten ynglede indtil midten af 1900-tallet i Tofte Skov. 2. november 2010. Foto Jan Skriver.

Han nævner i 1937 og 1952 at arten er i aftagende. KOP's angivelser står i kontrast til hvad lensgreve H.C.Schimmelmänn oplyser i sin artikel i Dansk Jagttidende fra 1936 "Vildmosens Vildt": "Der er en ret god Bestand af Urfugle. Jeg vil anslå Antallet til 5-600 stk". Sandsynligvis ligger det en hel del over den virkelige bestand. Det harmonerer i hvert fald meget dårligt med KOP's optegnelser. Mere pålidelig er et anslået antal fra 1940'erne på 200, som angivet hos Westerskov (1942) og hos Johnsen (1967). Det skulle falde i KOP's lod at være vidne til Urfuglens gradvise forsvinden fra Lille Vildmose. De sidste blev set af revirjæger Peter Knudsen i 1972 (pers. medd.).

19.04.42 Skovfogeden fodrede Urfuglene i Vinter. Talte en Dag 54 Fugle

04.05.52 Der ses ingen Fugle i Gl. Enge. Den er vel forladt. De skønnes i Aftagen i Omraadet

17.05.70 Saa to Urbaner ved Tofte Sø

Trane

Hvor stabil og hvor langt tilbage i tiden Tranen har været at træffe som ynglefugl i Lille Vildmose står hen i det uvisse. Fra 1922 foreligger der en iagttagelse af en unge og en hun fra august

1929, som befinder sig i Svendborg Museums samlinger formodes at være en ynglefugl (Kjær 1951). KOP har en del iagttagelser i perioden 1929 til 1946, hvoraf nogle eller måske alle er trækfugle. KOP refererer sin fætter, Jørgen Peter Pedersen, hvis ejendom grænsede op til hegnet og som ofte talte med daværende skovfoged Nielsen (virkede fra 1899 til 1924) om fugle- og dyrelivet. Nielsen skulle efter sigende aldrig have nævnt Tranen. Men fra 1950 til 1958 gør KOP mange iagttagelser af ynglevirksomhed. Ynglelokaliteterne er Gl. Enge, Gåsehullerne og i 1957 Lille Sø (Bettesøen) uden for hegnet. Denne vanskeligt registrerbare fugl figurer herefter ikke længere i KOP's nu sparsomme optegnelser.

03.05.53 Er set danse og foretage Parring

24.05.53 Fandt Rede fra sidste Aar i Tagrørsbevoksningen i kanten af Mosen mod syd. Gik senere over til Vestsiden ved Aaen og fortsatte til Solbjerg Kar. Er den Tredje mon på Reden et Sted?

16.06.53 Saa to flyve fra den sydlige Del over mod Dragggaard. Da de så os ændrede de Kursen mere nordlig og de satte sig nord for Dragggaardstien. Vi gaar over Mosen og ser endnu to, der gaar i nærheden af de første. Der er tale om to gamle, og to yngre Fugle

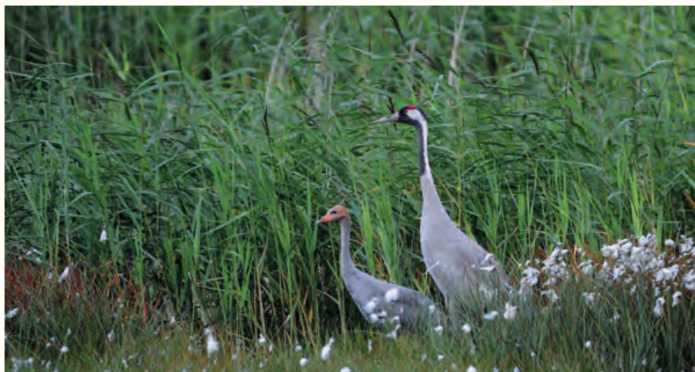

Fig. 8 Ung og gammel Trane i kanten af kæruld. Arten bar tidligere ynglet uregelmæssigt i Lille Vildmose. 1. august 2010. Foto Jan Skriver.